

Apology or Non- apology: An Interfacial Approach to the Discourse Analysis of Official Apologies in the Iranian

Media

Hadaegh Rezaei¹

(73-95)

Abstract

Apology has been mostly studied from a pragmatics standpoint and as a frequent speech act, especially in Persian language. This paper, however, aims at a discourse analysis of apology, taking as its framework, the interdisciplinary approach introduced in Lakoff (2015). The data are collected from official apologies in the Iranian media between 2015- 2018. The results show that firstly, without taking an interdisciplinary stance many interactional aspects of this speech act is neglected. This is because apology is one of the face- saving speech acts in the representation of which contextual and interpersonal factors, and the speaker's and addressee's perspective play an important role in the ways preferred by the speaker to apologize. Moreover the nature of public and political discourse multiplies the complexities and forces the speakers get the benefit of all linguistic and extra- linguistic means at different levels to achieve their communicative goals. Secondly, the prototypical explicit apologies in public discourse are rare, so that most of the cases studied are instances of non- apology rather than apology. The reason behind this fact can be traced back to the nature of public and political discourses in which apology would bring about negative consequences for the apologizer. Also, one of the main presuppositions of this speech act is that the apologizer implicitly accepts the responsibility of the wrongdoing and her reluctance to apologize explicitly in public and political discourse is a conscious or unconscious attempt to avoid the negative consequences of shouldering the responsibilities in these formal settings. Accordingly, different representations of apology can be placed somewhere on a continuum with prototypical apology at one end and non- apology at the other one. This paves the way for considering apology as a radial category at the level of discourse and for adding a cognitive level of analysis to the framework at hand.

Keywords: Apology; Non- apology; Discourse Analysis; Speech Act; Inter-facial Approach.

Received: July, 12, 2020 ; Accepted: November, 19, 2020

doi
10.22059/jolr.2020.306113.666621
Print ISSN: 2288-1026-Online ISSN: 3362-2676
<https://jolr.ut.ac.ir>

1. Corresponding Author Email: hadaeghrezaei@fgn.ui.ac.ir. Assistant Professor, Linguistics Department, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

1. Introduction

Apology as a frequent speech act in every day and media discourse has an unneglectable importance since it is tightly intertwined to issues of face, politeness, and social norms. Besides, the use of this speech act would result in some unescapable presuppositions and entailments. Since apology is a multifaceted phenomenon, especially when expressed formally in media and political discourse, without taking an interdisciplinary stance in its analysis, some aspects of it could remain unfolded. Accordingly the current paper aims at an interfacial discourse analysis of official apologies in Iranian media.

2. Literature Review

Being a very frequent speech act, apology has attracted the attention of pragmatics scholars the most. Some of these scholars including Cohen and Olshtain (1981), Fraser (1981). Olshtain and Cohen (1983) and Kampf (2009) has attempted to figure out the very nature of this speech act and the presuppositions it brings about in the speech event. Following Brown and Levinson (1987), some other studies like Casper (1991) and Eslami Rasekh (2004) have focused on apology as a strategy of negative politeness. Mainly under the influence of Blum- Kullka and Olshtain (1984), a third line of inquiry comes from intercultural pragmatics (see Afghari, 2007; Shariati and Chamani, 2010). However, Jeffries (2007) and Murphy (2014, 2019) have tried to show that apology is a prototypical category, paving the way for providing a cognitive account for apology. In contrast to all these studies, Lakoff (2015) argues for taking an interdisciplinary approach in the study of this speech act.

3. Methodology

The data in this study includes 32 texts reporting official apologies in Persian language newspapers and Iranian news agency websites collected in the period from April 2015 to March 2016. Each text includes a report of the speech event and the context in which the apology is offered by an apologizer in the political discourse. It should be noted that due to the nature of the study and the need to address the various aspects of the speech event at different levels in each case, regarding the framework used (Lakoff, 2015), only a random selection of the data analyzed has been presented in the manuscript.

4. Results and Discussion

In this article, 32 official apologies in the Iranian media were studied from the perspective of discourse analysis within the limits of an interdisciplinary approach. The analysis of the data revealed that in each case it is in no sense possible to arrive at a comprehensive understanding of the apology made without taking an interdisciplinary stance. A range of clues and evidence at different levels came together to help account for each of the official apology events. These clues come from but not confined to phonological and extra- linguistic, lexical, syntactic, pragmatic, discursive and sociolinguistic levels of

analysis. Besides, the narration behind each apology has an influential role in its appearance and its strength. Except in one case, in all the studied events, the apology was offered indirectly and even in some samples it had taken the form of a non- apology.

5. Conclusions

The results of the study show that firstly, in the analysis of each speech event, different linguistic and paralinguistic factors should be taken into consideration and thus taking an interdisciplinary approach seems to be unavoidable.

Secondly, the findings of this study, in line with Jeffries (2007) and Murphy (2015, 2019) confirm that apology (here in media and political discourse) should be considered as a prototypical category. This, in turn paves the way for adding a cognitive level to the nine levels proposed by Lakoff (2015) in her interdisciplinary approach to apology. In such a prototypical structure, direct and explicit apology is at the center and the very implicit speech acts that even have the form and function of non-apology are the peripheral instances. It is also interesting to note that, among the 32 speech events studied, in most cases, apologizers seem to be reluctant to explicitly apologize for their misdeeds. The reason behind this can be attributed to the nature of political and media discourse and the negative consequences of an explicit apology for the speaker, as stated by Kampf (2009).

عذرخواهی یا عدم عذرخواهی:

رویکردی بیناحوزه‌ای به تحلیل کلام عذرخواهی‌های رسمی در رسانه‌های ایران

حدائق رضائی

استادیار گروه زبان‌شناسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۴/۲۲؛ تاریخ پذیرش مقاله ۹۹/۸/۲۹

علمی - پژوهشی

چکیده

عذرخواهی در بیشتر مطالعات، به ویژه در زبان فارسی، از منظری کاربردشناختی و به عنوان یک کنش گفتاری پربسامد مورد مطالعه قرار گرفته است؛ اما مطالعه حاضر از منظری تحلیل کلامی و با تأکید بر لزوم اتخاذ رویکردی بیناحوزه‌ای در تحلیل کلام، در چارچوب لیکاف (۲۰۱۵)، به تحلیل عذرخواهی‌های رسمی در رسانه‌های ایران پرداخته است. در این راستا، شواهد لازم از میان عذرخواهی‌های رسمی در رسانه‌های ایران در بین سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۷ گردآوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. نتایج نشان می‌دهد که اولاً بدون اتخاذ رویکردی بینا حوزه‌ای در تحلیل این کنش، بسیاری از جنبه‌های تعاملی آن مغفول واقع خواهد شد. این مسأله محصول این ویژگی عذرخواهی است که این کنش ابزاری برای حفظ وجهه در بافت تعاملی است و عوامل بینافردی و دیدگاه گوینده، مخاطب و بافت کاربردی نقش مهمی در انتخاب ابزار و شیوه بیان آن دارند. از سویی دیگر رسمی و عمومی بودن عذرخواهی‌ها پیچیدگی‌ها در کاربرد آن را دوچندان کرده و باعث می‌گردد گوینده از همه امکانات زبانی و فرازبانی در سطوح مختلف برای برآوردن هدف ارتباطی بهره جوید. نکته دوم اینکه شواهد نشان داد عذرخواهی‌های صریح و سرنمونی در این نوع گفتمان به ندرت اتفاق می‌افتد به نحوی که بسیاری از آنچه به عنوان عذرخواهی در این بافت‌ها اتفاق می‌افتد را می‌توان نمونه‌هایی از عدم عذرخواهی دانست. از آنجا که یکی از پیش‌انگاشت‌های اساسی عذرخواهی اذعان به خطا و پذیرش مسئولیت آن است، اجتناب از عذرخواهی صریح در بافت رسمی و رسانه‌ای تلاشی خودآگاه یا ناخودآگاه برای فرار از تبعات بالای عذرخواهی به ویژه در گفتمان سیاسی و عمومی است. نتایج همچنان نشان می‌دهد، بازآمدهای عذرخواهی را می‌توان به صورت پیوستاری در نظر گرفت که در یک انتهای آن عذرخواهی سرنمونی و در انتهای دیگر عدم عذرخواهی قرار دارد. این امر راه را برای در نظر گرفتن عذرخواهی به عنوان مقوله‌ای سرنمونی و افزودن سطحی شناختی در تحلیل کلام عذرخواهی تسهیل می‌نماید.

واژه‌های کلیدی: عذرخواهی؛ عدم عذرخواهی، تحلیل کلام؛ کنش گفتاری؛ رویکرد بینا-حوزه‌ای.

۱. مقدمه

عذرخواهی از کنش‌های گفتاری رایج و فراگیر در زبان‌های مختلف است تا جایی که برخی آن را یک همگانی کاربردشناسی دانسته‌اند (اسلامی‌راسخ، ۲۰۰۴). به تعبیر گافمن (۱۹۷۱) عذرخواهی در حقیقت کنش و ترفند کلامی

است «از سوی گوینده برای جبران آسیب وارده به مخاطب و یا رنجاندن او، در شرایطی که گوینده به نحوی خود را مسئول آن آسیب بداند». از نگاه او، هدف از عذرخواهی بازیابی توازن اجتماعی و عادی شدن اوضاع در رویداد ارتباطی است. بیشتر مطالعات انجام شده مربوط به این کنش گفتاری، از منظری صرفاً کاربردشناختی به بررسی عذرخواهی در زبان‌های مختلف پرداخته‌اند. با توجه به اهمیت عذرخواهی در تسهیل تعاملات زبانی و اجتماعی، هدف مقاله حاضر تحلیل کلام و بررسی جنبه‌های صوری و کارکردی این کنش در قالب رویکردی بینا حوزه‌ای و در چارچوب لیکاف^۱ (۲۰۱۵) است. در این راستا عذرخواهی‌های رسمی انعکاس یافته در رسانه‌های خبری اینترنتی ایران در بازه زمانی خرداد ۹۴ تا خرداد ۹۷ مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در ادامه و در بخش دوم مروری از پیشینه مطالعات صورت گرفته بر روی کنش گفتاری عذرخواهی ارائه می‌گردد. در بخش سوم مقاله، چارچوب بینا حوزه‌ای و بینا رشته‌ای لیکاف (۲۰۱۵) به عنوان مبنای نظری این مطالعه معرفی می‌شود. این چارچوب در بخش چهارم برای تجزیه و تحلیل نمونه‌های گردآوری شده از عذرخواهی‌های رسمی مورد استفاده قرار می‌گیرد و نهایتاً در بخش پنجم، نتیجه بحث ارائه می‌گردد.

۲. پیشینه تحقیق

بیشتر مطالعات در زمینه عذرخواهی و بازنمایی زبانی آن در حوزه کاربردشناسی زبان صورت پذیرفته است. این امر تا حد زیادی طبیعی به نظر می‌رسد چراکه مشارکان در بافت ارتباطی همواره با سوء تفاهمات، رنجش‌ها و کنش‌های تهدید وجهه^۲ خود و دیگری مواجهه می‌شوند. به تعبیر مورفی (۲۰۱۹) «از طریق عذرخواهی است که گوینده تلاش می‌کند روابط اجتماعی خود با مخاطب را ترمیم کند و از این رو است که عذرخواهی یک کنش اجرایی^۳ تلقی می‌شود». بر این اساس در بیشتر مطالعات، عذرخواهی به عنوان یک کنش گفتاری رایج و در ارتباط با مقوله ادب مورد توجه قرار گرفته است.

1 . Lakoff, R.

2 . face- threatening acts

3 . performative act

کوهن و الشتاین^۱ (۱۹۸۱) از پیش‌تازان مطالعات کاربردشناختی عذرخواهی، نقطه شروع مطالعه این کنش گفتاری مانند هر کنش دیگر را، بررسی رابطه بین پیش‌انگاشت‌های کاربردشناختی^۲ می‌دانند که برای اجرا و بازنمایی زبانی چنین کنشی ضروری هستند. فریزر^(۱) (۱۹۸۱) و به طور دقیق‌تر و جامع‌تر الشتاین و کوهن (۱۹۸۳) عذرخواهی را در قالب یک مجموعه کنش گفتاری^۳ مورد توجه قرار داده‌اند. منظور از چنین مجموعه‌ای، سازوکارهای زبانی و کاربردشناختی است که برای بازنمایی عذرخواهی به کار گرفته می‌شوند. طرحواره رمزگذاری^۴ یا همان مجموعه ترفندها و کنش‌های مورد استفاده برای بیان عذرخواهی که الشتاین و کوهن (۱۹۸۳) مطرح ساخته‌اند شامل بیان صریح عذرخواهی (معمولاً به کمک یک فعل اجرایی^۵ و یا تشدیدکننده^۶)، ارائه توضیح یا شرح موقعیت (بیان دلیل وقوع عمل آزاردهنده)، پذیرش مسئولیت (در پیوستاری از پذیرش مطلق مسئولیت تا طفره و انکار مسئولیت از سوی گوینده)، پیشنهاد جبران و نهایتاً قول مبنی بر عدم تکرار عمل می‌شوند. این منظر به عذرخواهی مبنای بیشتر مطالعات در زمینه عذرخواهی بوده است که در آنها گاه به جای اصطلاح طرحواره رمزگذاری از جایگزین‌هایی مانند شرایط اقتضایی و یا ترفندهای بازنمایی^۷ استفاده شده است. الشتاین و کوهن (۱۹۸۳) انتخاب نوع عذرخواهی از میان پنج سازوکار بالا را وابسته به عوامل بافتی از جمله فاصله اجتماعی، شدت آسیب ایجادشده برای مخاطب و روابط قدرت می‌دانند. نقدی که بر این نوع نگاه وجود دارد این است که اولاً به کارگیری یک یا چند مورد از این ترفندها، لزوماً و در هر بافتی به مفهوم عذرخواهی نیست. ثانیاً به نظر می‌رسد هر یک از این ترفندهای بازنمایی عذرخواهی، خود شکل-دهنده نوعی کنش گفتاری متفاوت هستند که به طور خوش‌بینانه و در صورت تحقق شرایط، ممکن است نوعی کنش گفتاری غیرمستقیم برای عذرخواهی تلقی گردند.

-
- 1 . Olshtain, E. and Cohen, A.
 - 2 . pragmatic presuppositions
 - 3 . speech act set
 - 4 . coding schema
 - 5 . performative verb
 - 6 . intensifier
 - 7 . realization strategies

کامف^۱ (۲۰۰۹) با بررسی عذرخواهی در گفتمان عمومی، نشان می‌دهد که چگونه شخصیت‌های سیاسی و اجتماعی با استفاده از سازوکارهای خلاقانه و با ارزیابی هزینه-فایده در بیان عبارات برای عذرخواهی، از بار مسئولیت خود برای خطای نیازمند عذرخواهی می‌کاهند. در چنین بافت‌های رسمی با توجه به هزینه زیادی که عذرخواهی برای کنشگران دارد، آنها گرچه تحت فشار افکار عمومی و در ظاهر اقدام به بیان عذرخواهی می‌کنند، در عمل با ترفندهای مختلفی به سمت بازنمایی نمونه‌هایی از عدم عذرخواهی^۲ پیش می‌روند. استفاده از یک کنش گفتاری غیر اجرائی^۳، عذرخواهی برای نتیجه، شیوه و یا بخشی از عمل، کمرنگ کردن خطا، کنشگر و یا مخاطب عذرخواهی، برخی از سازوکارهای کمرنگ کردن عذرخواهی و طفره رفتن از زیر بار مسئولیت خطا هستند.

در کنار توجه به عذرخواهی به عنوان یک کنش گفتاری، مطالعاتی نیز عذرخواهی را در قالب نظریه ادب مورد بررسی قرار داده‌اند. براون و لوینسون (۱۹۸۷: ۱۸۷) عذرخواهی را «ترفندی از ادب منفی که نشانگر اجتناب گوینده از نادیده گرفتن وجهه منفی شنونده با هدف حفظ نیازهای وجهه شنونده است» تعریف نموده‌اند. به عبارتی عذرخواهی کنشی گفتاری است که در راستای حفظ وجهه منفی فردی که از یک رفتار یا موقعیت شاکی است (مخاطب عذرخواهی) و حفظ وجهه مثبت گوینده (عذرخواهی کننده) صورت می‌پذیرد. به عنوان یک ابزار ادب منفی، عذرخواهی حافظ وجهه شنونده و تهدید وجهه گوینده است. در همین راستا و با توجه به مقوله ادب، برگمن و کاسپر (۱۹۹۱) عذرخواهی کردن را با کنش‌های پس از رویدادی دیگر مانند تعریف و تمجید کردن، شکایت کردن و تشکر کردن مقایسه نموده‌اند. در حالی که عذرخواهی کردن تهدید وجهه منفی گوینده است، تعریف و تمجید کردن نوعی تهدید وجهه منفی شنونده و شکایت کردن، تهدید وجهه مثبت شنونده است. در شکایت کردن و عذرخواهی کردن ارجاع به رویدادی است که هنجاری

1 . Kampf, Z.

2 . non- apology

3 . non- performative speech act

در آن زیر پا گذاشته شده است و موجب آسیب و یا آزردن فردی شده است. حال آنکه در کنشی مانند تشکر کردن عمل مخاطب برای گوینده سودمند بوده است.

عذرخواهی را می‌توان یکی از کنش‌های محتمل در واکنش به شکایت کردن در بافت اجتماعی دانست. در این راستا اسلامی‌راسخ (۲۰۰۴) عذرخواهی را به عنوان یکی از پربسامدترین ترفندهای حفظ وجهه در واکنش به شکایت کردن مورد توجه قرار داده و تحقق آن را در دو زبان فارسی و انگلیسی مورد مطالعه قرار داده است. مطالعه او را می‌توان یکی از مجموعه مطالعاتی دانست که از منظر کاربردشناسی بینا فرهنگی به این کنش پرداخته‌اند. نتایج مطالعه وی نشان می‌دهد که از میان ترفندهای مطرح‌شده برای بیان عذرخواهی، فارسی‌زبانان از بیان صریح و همچنین ارائه توضیح به نسبت بیشتری استفاده می‌کنند.

شاید شاخص‌ترین مطالعه بین فرهنگی عذرخواهی را بتوان بلوم‌کالکا و الشتاین (۱۹۸۴) دانست که برون‌داد پروژه‌ای تحت نام «الگوی بینا فرهنگی کنش گفتاری^۱» است. در این مطالعه تعداد قابل توجهی از زبان‌ها از جهت شیوه بازنمایی عذرخواهی، ابزارهای نشانگر کنش بیانی^۲ و شیوه بازنمایی مسئولیت، با الهام از ترفندهای مطرح‌شده در الشتاین و کوهن (۱۹۸۳) مورد مقایسه و بررسی قرار گرفته‌اند. این الگو بعدها در مطالعه کنش‌های گفتاری در زبان‌های دیگر از جمله در مطالعه عذرخواهی در زبان فارسی مورد استفاده قرار گرفته است (از جمله این مطالعات تجویدی، ۲۰۰۰؛ پیمان‌فرد، ۲۰۰۴؛ و افقری، ۲۰۰۷ هستند).

از دیگر مطالعات کاربردشناختی در زمینه عذرخواهی در زبان فارسی، شریعتی و چمنی (۲۰۱۰) است. بسامد، شیوه ترکیب و جایگاه ترفندهای مختلف عذرخواهی در زبان فارسی مورد توجه خاص این مطالعه بوده است. آنها کار خود را از معدود مطالعاتی دانسته‌اند که به جای استفاده از پرسشنامه تکمیل‌گفتمان^۳، از روش پیکره بنیاد در جمع‌آوری داده‌ها استفاده کرده‌اند.

1 . CCSARP

2 . IFIDs

3 . DCT

نتایج این بررسی نشان داده است که در داده‌های مورد بررسی از زبان فارسی، بیان صریح عذرخواهی بیشترین بسامد را از بین ترفندهای پنج‌گانه عذرخواهی به خود اختصاص داده است.

مورفی (۲۰۱۴، ۲۰۱۵) با نگاهی تحلیلی کلامی به بررسی عذرخواهی در گفتمان سیاسی پرداخته و معتقد است در عذرخواهی سیاسی،^(۲) کنشگران سیاسی عذرخواهی حساب‌شده‌تر و با تمرکز بر نوع آسیب‌های وارده دارند. به اعتقاد مورفی (۲۰۱۴: ۲۶) این عذرخواهی‌ها محصول یک «تحلیل هزینه-فایده از سوی گوینده» یعنی همان کنشگر سیاسی هستند و اگر تهدید وجهه کنشگر برای او فواید ملموسی نداشته باشد عذرخواهی صورت نمی‌گیرد. در همین راستا لیکاف (۲۰۱۵)، ضمن پرداختن به عذرخواهی از منظری تحلیلی کلامی، ضرورت اتخاذ رویکردی بینا‌حوزه‌ای^(۳) در مطالعه کنش‌های گفتاری را مطرح ساخته است. در بخش بعد به طور مفصل‌تری به شیوه تحلیل لیکاف در مورد کنش عذرخواهی خواهیم پرداخت.

تا اینجا مروری کوتاه از مطالعات در زمینه کنش عذرخواهی در چارچوب-های مختلف از جمله نظریه کنش‌های گفتاری، نظریه ادب، کاربردشناسی بینا فرهنگی و تحلیل کلام ارائه گردید. از معدود مطالعاتی که از این حلقه به طور جالب توجهی خارج شده است می‌توان به جفریز^۱ (۲۰۰۷) اشاره نمود که با اتخاذ رویکردی مفهومی، مسأله سرنمونی را در تحلیل عذرخواهی مطرح نموده است. وی با ارائه ۱۴ مؤلفه مختلف، ابزاری برای بررسی عذرخواهی به عنوان مقوله‌ای شعاعی ارائه داده است. مطالعه جفریز را می‌توان سرآغازی برای کاربست رویکرد شناختی در مطالعه کنش‌های گفتاری تلقی نمود. در همین راستا مورفی (۲۰۱۴: ۲۰۰-۲۰۴ و ۲۰۱۹)، پنج پارامتر میزان مشخص بودن آسیب واردشده، دیدگاه و احساس گوینده نسبت به آسیب واردشده، میزان مسئولیت گوینده، هویت دریافت‌کننده عذرخواهی و واکنش مخاطب را به عنوان متغیرهای اصلی دخیل در سرنمونی یا غیرسرنمونی بودن یک عذرخواهی مطرح نموده است. در ادامه چارچوب بینا‌حوزه‌ای یا به تعبیری بینا

1 . Jeffries, L.

رشته‌ای لیکاف (۲۰۱۵) به عنوان مبنای نظری مطالعه حاضر معرفی خواهد شد.

۳. رویکردی بینا‌حوزه‌ای در تحلیل کلام عذرخواهی

هارت و کپ (۲۰۱۴: ۱) در تعریف گفتمان آن را پدیده‌ای می‌دانند «چندبعدی، چندوجهی و چند نقشی که باید با ارجاع به ابعاد مختلف بافت (زبانی، بینامتنی، تاریخی، اجتماعی و موقعیتی) مورد تحلیل قرار گیرد». با استدلالی مشابه لیکاف (۲۰۱۵) معتقد است حتی اگر بتوان برخی حوزه‌های زبان‌شناسی را به طور خودایستا مطالعه نمود، ماهیت تحلیل کلام، چه در مقام نظر و چه در مقام روش و عمل، به گونه‌ای است که آن را بینا رشته‌ای ساخته است. نمونه جالبی که وی در اثبات این ادعا مطرح ساخته است تحلیل کلام عذرخواهی است. بازنمایی این کنش گفتاری می‌تواند نقطه تلاقی سطوح مختلف زبانی و فرازبانی و در نتیجه نقطه تعامل حوزه‌های مختلف زبان‌شناسی و البته برخی رشته‌های مرتبط است. به تعبیر وی، رابطه یک به چند نقش و صورت در بازنمایی عذرخواهی این اجازه را می‌دهد که اولاً گوینده با توجه به عوامل بافتی کارکردهای مختلفی مانند واکنش به خطای انجام شده، روان‌سازی ارتباط، بیان همدلی، توجه به هنجارهای اجتماعی، آرام کردن فضا را برآورده نماید و ثانیاً با توجه به نوع خطا و تبعات و خساراتی که گوینده برای مخاطب ایجاد نموده و همچنین الزامات بافتی و فرهنگی، صورت مناسب را انتخاب نماید. صورت و نقش عذرخواهی هرچه که باشد، برای ارائه تحلیلی درست، نه سطح مطالعه تحلیل کلامی از دیدگاه لیکاف قابل طرح است که به طور خلاصه در جدول (۱) نمایه شده‌اند. ذکر چند نکته در مورد این جدول ضروری است. نخست اینکه این جدول جمع‌بندی رویکرد لیکاف (۲۰۱۵) است و در متن اصلی چنین جدولی ارائه نشده است. نکته دوم اینکه تعداد و ترتیب ارائه این نه سطح تحلیل همانی است که لیکاف مطرح نموده است. ممکن است خواننده مناسب‌تر بداند که با توجه به خدشه‌ای که بر تمایز سنتی بین معنی-شناسی و کاربردشناسی زبان در رویکردهای امروزی به مسأله معنی وجود دارد، این دو حوزه را در یک سطح از تحلیل در نظر بگیرد؛ و یا برعکس ممکن است ترجیح داده شود که سطح آوایی واجی در تحلیل عذرخواهی، مجزا از سطح فرازبانی بررسی شود. به نظر می‌رسد آنچه مورد تأکید لیکاف (۲۰۱۵)

است لزوم اتخاذ رویکردی بینا حوزه‌ای است و تعداد حوزه‌ها و سطوح بررسی مسأله‌ای ثانوی در تحلیل او است. در همین راستا خواهیم دید که ارائه تحلیلی عمیق از کنشی مانند عذرخواهی و شیوه بازنمایی معنی در بافت‌های مربوط، بدون توجه به سطحی شناختی مفهومی چندان میسر نخواهد بود.

جدول (۱). سطوح مطالعه در رویکردی بینا حوزه‌ای به عذرخواهی برگرفته از لیکاف (۲۰۱۵)

سطح بررسی	جنبه‌های مورد توجه	نمونه
واجی و فرازبانی	عوامل زیرزنجیری و فرازبانی	زیرویمی، زبان بدن
معنی‌شناسی واژگانی	پیش‌انگاشت‌های عذرخواهی	پشیمان بودن عذرخواهی‌کننده
نحو	ساختار نحوی عذرخواهی	استفاده از ساخت معلوم یا مجهول
کاربردشناسی	اصول همکاری، انواع کنش	بیان تأسف برای بازنمایی عذرخواهی
رویداد گفتاری	ژانر و ابزار عذرخواهی	گفتاری یا نوشتاری/ شوخی یا جدی
تحلیل مکالمه	ساختار مکالمه	زوج‌های هم‌جوار در عذرخواهی
تحلیل روایی	روایت پشت عذرخواهی	سیر تحولات روایی از آغاز تا انجام
جامعه‌شناسی	متغیرهای اجتماعی فرهنگی	تأثیر قدرت یا سن در نوع عذرخواهی
تحلیل متن	بازنمایی عذرخواهی در متن	انسجام، بینامتنیت

در سطح معنی‌شناسی (واژگانی) و کاربردشناسی، یکی از اصلی‌ترین مسائل مورد توجه همان شرایط اقتضائی کنش عذرخواهی است که لیکاف (۲۰۱۵) از آنها به عنوان پیش‌انگاشت‌های یک عذرخواهی یاد کرده و آنها را شامل پنج مورد زیر می‌داند:

۱. گوینده می‌داند که عمل الف برای مخاطب عملی آزاردهنده بوده است.
۲. گوینده از انجام عمل الف پشیمان است.
۳. گوینده می‌پذیرد که عمل الف را دوباره انجام نخواهد داد.
۴. گوینده یا کسی که تحت نظارت او است مسئول انجام عمل الف بوده است.
۵. گوینده قادر بوده که عملی جز الف را انجام دهد (ولی مرتکب الف شده است).

مجموع این پیش‌انگاشت‌ها را می‌توان در یک عذرخواهی سرنمونی انتظار داشت. به اعتقاد لیکاف (۲۰۱۵) نبود یک یا چند مورد از این پیش‌انگاشت‌ها و یا تغییر در آنها می‌تواند کنش عذرخواهی را به کنشی دیگر تبدیل نماید. برای

نمونه در کنش «بهانه آوردن»^۱ مورد ۴ و یا ۵ نقض می‌شود. به عبارتی گوینده یا مسئولیت انجام عمل آسیب‌زننده را نمی‌پذیرد و یا امکان انجام عملی جز الف را در بافت رویداد رد می‌کند. برای نمونه گوینده عنوان می‌کند که: «میدونم ناراحت شدی اما جز اینکار چاره‌ای نداشتم» در کنش «توجیه کردن»^۲ پیش‌انگاشت ۱ نفی می‌شود و گوینده با عباراتی مانند «حالا مگه من چکار کردم که اینقدر ناراحت شدی» و یا «همه اینکارو میکنم» اساساً آسیب-رسان بودن و بدی عمل رخ داده را رد می‌کند. گوینده در «توضیح دادن»^۳ ضمن پذیرش بدی رفتار خود و قبول مسئولیت آن سعی می‌کند توضیح دهد که نیت مثبتی داشته و مخاطب اشتباه متوجه شده است. برای نمونه در واکنش به ناراحتی مخاطب می‌گوید «میدونم ناراحتت کردم اما من فقط می‌خواستم تو جمع ازت دفاع کنم». در ادامه این رویکرد بیناحوزه‌ای به عنوان چارچوب کار در تحلیل عذرخواهی‌های رسمی به زبان فارسی در روزنامه‌ها و سایت‌های خبری ایران مورد استفاده قرار گرفته است.

۴. تجزیه و تحلیل عذرخواهی‌های رسمی در رسانه‌های ایران

نمونه‌ها و شواهد مورد بررسی در این مطالعه شامل ۳۲ مورد عذرخواهی‌های رسمی در روزنامه‌ها و سایت‌های خبری فارسی زبان در ایران در بازه زمانی فروردین ۱۳۹۴ تا اسفند ۱۳۹۷ بوده است. در توصیف و تحلیل شواهد، متن اصلی و عین اظهارات مقام عذرخواهی کننده مورد توجه قرار دارد و نه برداشت یا نقل قول غیرمستقیم منبع یا رسانه مورد بررسی. لازم به ذکر است در تحلیل هر نمونه، ضمن تأکید بر سطحی که نقش مهم‌تری در مفهوم‌سازی و بیان عذرخواهی دارد به سایر عوامل مؤثر نیز توجه شده است. لازم به ذکر است با توجه به ماهیت مطالعه و متنی بودن شواهد و از سویی لزوم پرداختن به جنبه-های مختلف بیناحوزه‌ای در هر مورد، تنها گزیده‌ای از شواهد با در نظر داشتن تنوع تحلیلی ارائه شده است.

اولین نمونه مربوط به عذرخواهی وزیر راه و شهرسازی در جلسه استیضاح در مجلس شورای اسلامی است. وی که در اسفند ۹۶ و پس از حادثه سقوط

1 . excuse

2 . justification

3 . explanation

هوایم‌ای مسافربری آسمان در رشته‌کوه دنا و جان باختن مسافران آن، در مجلس شورای اسلامی ایران مورد استیضاح قرار گرفت، پس از استماع سخنان مخالفان و موافقان استیضاح، پشت تریبون رفت و ضمن دفاع از خود در بخش آغازین سخنانش دو بار به بیان عذرخواهی پرداخت. نمونه (۱) مربوط به آغاز سخنان وزیر وقت راه و شهرسازی است.

(۱) قبل از هر چیزی به عنوان بالاترین مسئول وزارت راه و شهرسازی از هر نوع رنجی که برای مردم پیش آمده اعم از اینکه قصور و تقصیری متوجه ما بوده یا نه پوزش می‌خواهم؛ چراکه به هر حال کار هیچ دستگاه اجرایی بدون نقص نیست (ایسنا، ۲۲ اسفند ۹۶).

در این بخش از سخنان، گوینده با استفاده از فعل اجرایی^۱ «پوزش خواستن»، در ظاهر نشان می‌دهد که یک عذرخواهی صریح را مطرح نموده است. این در حالی است که با کمک سه عبارت دیگر در همین پاره‌گفتار چنان این عذرخواهی را ضعیف می‌کند که گزاره را تا مرز یک عدم‌عذرخواهی^۲ پیش می‌برد. اول اینکه با بیان اینکه «از هر نوع رنجی که برای مردم پیش آمده» به جای اشاره صریح به سانحه هوایی پیش آمده تا جای ممکن از شرط اقتضایی نخستین یک عذرخواهی سرنمونی (اینکه گوینده می‌داند که عمل وی آسیبی را ایجاد کرده است) فاصله می‌گیرد. در اینجا گوینده به جای اذعان یا اشاره به عمل خاصی که نیاز به عذرخواهی دارد در یک تبدیل جزء به کل، عذرخواهی خود را به هر ناکارآمدی منجر به رنج در حیطه مسئولیتش مربوط ساخته است. از منظری معنی‌شناسانه، استفاده از شمول^۳ معنایی و عذرخواهی از کل به جای جزء، خودبه‌خود می‌تواند متضمن کم‌رنگ کردن جزء باشد که به تعبیر کمف (۲۰۰۹) نیز یکی از ابزارهای دور شدن از عذرخواهی واقعی است.

عامل دوم برای تضعیف شدت عذرخواهی وزیر این است که وی به شکلی تلویحی شرط اقتضایی دیگر عذرخواهی یعنی پذیرش مسئولیت را هم با بیان «اعم از اینکه قصور و تقصیری متوجه ما باشد یا نه» کم‌رنگ می‌کند. پیش

1 . performative verb

2. nonapology

3 . homonymy

انگاشت چنین عبارتی این است که ممکن است اصلاً قصوری متوجه وزارت راه نباشد که نیازی به پذیرش مسئولیت داشته باشد.

قضیه به اینجا ختم نمی‌شود و در ادامه گوینده با طرح این مسأله که «چراکه به هر حال کار هیچ دستگاه اجرایی بدون نقص نیست» کنش گفتاری را از عذرخواهی به سمت کنش «توجیه کردن» که بر شرایط اقتضائی آن-آنگونه که در بخش قبل ذکر شد- اساساً آسیب‌رسان بودن و بدی عمل رخ داده را رد می‌کند. سوق می‌دهد. به عبارتی وی با بیان این عبارت، تلویحاً قائل به این امر است که حتی اگر قصور وزارت راه منجر به سانحه شده باشد، این بخشی طبیعی از کارکرد یک دستگاه اجرایی است. استفاده از کمیت‌نمای «هیچ» در این بخش، نقش کلیدی در تعمیم و توجیه صورت گرفته دارد؛ اتفاقی که در بخش نخستین با استفاده از کمیت‌نمای «هر» رقم خورد. جالب اینکه در ادامه و در بخش دیگری از این جلسه استیضاح که وزیر برای دومین بار به دفاع از خود می‌پردازد، آنگونه که در نمونه (۲) دیده می‌شود، باز هم سازوکارهای مشابهی پیش گرفته است.

(۲) ... با توجه به اینکه آغاز استیضاح بر اساس سقوط هواپیما در منطقه دنا بود، من وظیفه دارم که اولاً خدمت تمام خانواده عزیزان جانباختگان تسلیت بگم. خدمت تمام مردم عزیز تسلیت بگم؛ و بابت تمام کاستی‌ها و کمبودها از تمام ملت عزیز پوزش بخوام. (ایسنا، ۲۲ اسفند ۹۶)

نکته اول در خصوص این عذرخواهی رسمی این است که گرچه وزیر با توجه به موضوع استیضاح با طرح مسأله سقوط هواپیما شروع کرده است، عذرخواهی خود را نه به جهت قصور منجر به حادثه سقوط هواپیما که «بابت تمام کاستی‌ها و کمبودها» مطرح می‌کند. جالب اینکه مخاطب عذرخواهی را هم در یک رمزگذاری کل به جزء، «تمام ملت عزیز» و نه خانواده جانباختگان قرار می‌دهد. نمونه‌هایی هستند از آنچه کمف (۲۰۰۹)، به ترتیب از آنها به عنوان کمرنگ کردن خطای واقع شده و کمرنگ کردن قربانی خطا یاد می‌کند.

در ارتباط با نمونه (۲)، ساختار نحوی مورد استفاده در بیان عذرخواهی نیز خود ابزاری برای کمرنگ‌تر نمودن عذرخواهی است. در این راستا، در اینجا گزاره حاوی عذرخواهی در بند پیرو و نه بند پایه و پس از «من وظیفه دارم که» قرار داده شده است. مجموعه‌ای از سازوکارهای یادشده که به صورت

خودآگاه و یا ناخودآگاه^(۴) از سوی وزیر به کار گرفته شده‌اند، در ظاهر حمل بر عذرخواهی وزیر از سوی مخاطبان می‌شود. هم عبارت عذرخواهی وزیر در عنوان این خبر ایسنا و هم رأی اعتماد مجدد مجلس در پایان این جلسه می‌تواند تا حدی گویای این برداشت مخاطبان باشد. این در حالی است که جزئیات بررسی شده تا حدی نشانگر این است که این سخنان وزیر نمونه خوبی برای اجتناب از عذرخواهی و یا همان عدم عذرخواهی در حوزه گفتمان سیاسی است.

نمونه (۳) یکی دیگر از موارد استفاده هدفمند از ساخت‌های نحوی خاص در عذرخواهی است. این نمونه مربوط به متن عذرخواهی وزیر جهاد کشاورزی است که در مجلس قرائت گردید. پیش از این و به مدت چند روز، فیلمی از مواجهه حجتی، وزیر کشاورزی با سؤال و درخواست یک کشاورز که ظاهراً با پاسخی طنزآمیز از وزیر همراه شد در فضای مجازی دست‌به‌دست می‌شود. این برخورد وزیر، از سوی بسیاری از مردم نوعی توهین و بی‌احترامی به کشاورز تلقی می‌شود. مسأله به تذکر در صحن علنی مجلس کشیده می‌شود. نهایتاً یادداشت عذرخواهی وزیر که شامل مطلب زیر بود در مجلس قرائت گردید.

(۳) خدا نیامرزد حجتی را که اگر خدای ناکرده شائبه توهین به بندگان خدا را در سر بپروراند چه برسد به کشاورز دل‌سوخته و زحمت‌کشی که تلاش می‌کند افت قیمت حاصل از تلاش سالانه محصولش (برنج) را به گوش مسئولان برساند (خبر آنلاین، ۲۸ آذر ۹۶).

در سطح کاربردشناسی این متن که با هدف عذرخواهی نگارش و منتشر شده است، با به کارگیری وجه التزامی و دعایی، کنش مورد نظر را به صورتی غیرمستقیم مطرح نموده است. جدای از این، استفاده از ساخت نحوی شرطی و همچنین ساخت^(۵) مقابله‌ای «چه برسد به» از وجوه قابل تأمل این متن است. استفاده از شرطی نوع اول و ساختار «اگر»، اساساً وقوع توهین (پیش‌انگاشت نخستین عذرخواهی یعنی وقوع عملی که عذرخواهی را لازم می‌کند) از قطعیت می‌اندازد. گرچه این نوع شرطی (بر خلاف شرطی‌های غیرواقعی) در مورد وقوع یا عدم وقوع موضعی خنثی را مطرح می‌کند، به کار بردن عبارات

«خدای ناکرده» و «شائبه» و فعل «در سرپروراندن» توهین به جای توهین کردن، کفه ترازوی ارزیابی مخاطب را به سمت برداشت عدم وقوع سنگین‌تر می‌کند. شروع جمله با «خدا نیامرزد» و استفاده از «خدای ناکرده» در ارتباط با بافت فرهنگی جامعه هدف، احتمال این عدم وقوع را شدت می‌بخشد. علاوه بر ابزار توسل گوینده به باورهای فرهنگی مخاطب، استفاده از این عبارات را می‌توان تلاشی برای «محاوَره‌ای‌سازی»^۱ به عنوان یکی از ابزارهای رایج نزدیکی به مخاطب در ساحت گفتمان سیاسی (وودز: ۱۳۹۶) دانست.

نکته جالب‌تر در مورد نمونه (۲) این است که گزاره «نداشتن نیت توهین» که در بالا بحث شد، در بخش اول از ساخت مقابله‌ای [p] چه برسد به [q] قرار گرفته است. از الزامات و پیش‌انگاشت‌هایی که این ساخت با خود می‌آورد این است که شدت بخش دوم ساخت همواره بیشتر از شدت بخش اول است. به عبارتی اگر وقوع/عدم وقوع مطرح باشد مسلماً وقوع/عدم وقوع q به مراتب و به شدت محتمل‌تر از وقوع/عدم وقوع p است. جملات (۴) و (۵) به ترتیب مقابله وقوع و عدم وقوع در این ساخت را نشان می‌دهند.

(۴) علی به غریبه‌ها همه جور کمکی می‌کند چه برسد به تو که دوستش هستی.

(۵) علی به یک مورچه هم آزار نمی‌رساند چه برسد به تو که دوستش هستی.

با این توضیح و با توجه به استدلال بالا که به طرق مختلف بخش اول ساخت چه برسد به در نمونه (۳) دال بر عدم در سر داشتن توهین به بندگان خدا از سوی حجتی (p) بود، روشن است که گزاره دوم یعنی در سر داشتن توهین به کشاورز دل سوخته و زحمت‌کش با شدت بیشتری نفی می‌شود و عدم وقوع آن بسیار محتمل‌تر می‌نماید. به عبارتی گرچه در ظاهر هدف پاره‌گفتار بیان غیرمستقیم عذرخواهی بوده است، به کارگیری این ساخت به صورت ضمنی، اصلاً وقوع توهین یا به عبارتی شرط اقتضائی اولیه (و در نتیجه نیاز به عذرخواهی را دچار خدشه و چالش می‌کند).

نمونه‌های (۶) و (۷) بخش‌هایی از دو نامه رسمی عذرخواهی برای یک موضوع هستند که از سوی دو فرد با میزان مسئولیت متفاوت صادر شده‌اند. بر این اساس می‌توان تأثیر عامل کاربردشناختی جایگاه گوینده و میزان مسئولیت او در آسیب ایجادشده را در شیوه بیان عذرخواهی به‌خوبی مشاهده نمود.

روایت پشت این عذرخواهی از این قرار است. در پی توزیع گوش‌های تلفن همراه هدایی یک شرکت مشهور بین شرکت‌کنندگان از تمامی کشورها در دهکده بازی‌های المپیک زمستانی ۲۰۱۸ و امتناع از اهداء این گوشی‌ها به ورزشکاران ایرانی به بهانه تحریم‌ها، مقامات ورزشی ایران و همچنین افکار عمومی به شدت در مقابل این تبعیض موضع گرفتند و این برخورد را حرکتی سیاسی و غیرمعارف و بر خلاف روح المپیک دانستند. پس از این ماجرا، نامه‌ای از سوی معاون مدیر کل کمیته بین‌المللی المپیک خطاب به رئیس کمیته المپیک ایران (۶) و نامه‌ای دیگر از سوی و رئیس کمیته برگزاری بازی‌های المپیک زمستانی ۲۰۱۸ خطاب به سرپرست کاروان ایران در این مسابقات (۷) ارسال گردید.

(۶) پیرو نامه پیوست از کمیته برگزاری بازی‌های پیونگ‌یانگ ۲۰۱۸، به نمایندگی از کمیته بین‌المللی المپیک، مراتب تأسف عمیق خود را در خصوص اتفاق تأسف‌بار مربوط به توزیع گوشی تلفن میان ورزشکاران ایرانی ابراز می‌دارم.... کاملاً ناراحتی و رنجشی که این اتفاق برای ورزشکاران و هیئت شما ایجاد کرده است را درک می‌نمایم. ... در این ارتباط پیشنهاد می‌نمایم جلسه‌ای را با شما و ورزشکاران شما در اولین فرصت ممکن ترتیب دهیم زیرا تمایل داریم حمایت خود را از ورزشکاران شما نشان دهیم و این واقعه را پشت سر گذاریم. (خبر آنلاین، ۱۳۹۷/۴/۱۷)

این نامه رسمی از سوی معاون دبیر کل کمیته بین‌المللی المپیک ارسال شده است. گوینده، با توجه به سازوکارهای اجرایی و وجود یک کمیته برگزاری برای بازی‌ها، نقش مستقیمی در مشکل پیش‌آمده نداشته است. تأثیر این عدم مسئولیت مستقیم را می‌توان در شیوه بیان عذرخواهی در این نامه ردیابی نمود. نویسنده نامه تأسف عمیق خود را بیان کرده، ایجاد آسیب و تبعات منفی عمل مجموعه تحت مدیریت خود را تصریح نموده، و نیت جبران آسیب وارده را بیان داشته است و به عبارتی سه شرط اقتضایی یک عذرخواهی سرنمونی در این نامه به طور آشکاری وجود دارند. با این حال از فعل اجرایی عذرخواهی استفاده نشده است و این امر باعث می‌شود این نمونه نیز با یک عذرخواهی

سرنمونی فاصله داشته باشد. در عوض نویسنده نامه در (۷) رئیس کمیته بازی‌ها است که مسئولیت مستقیم واقعه با او است. از این جهت نوع بیان مسأله و عذرخواهی شفاف‌تر و بسیار نزدیک‌تر به یک عذرخواهی سرنمونی است.

(۷) بدین‌وسیله مراتب عذرخواهی صادقانه خود را از طرف کمیته برگزاری بازی‌های المپیک ۲۰۱۸ پیون‌یانگ از بابت حادثه تأسف‌بار در خصوص توزیع گوشی تلفن بین ورزشکاران جمهوری اسلامی ایران ابراز می‌دارم. از این بابت این وضعیت که به دلیل عدم ارتباط صحیح فی‌مابین تیم اجرایی ما به وجود آمد بسیار متأسفم. ... ما درک می‌کنیم که این واقعه برای شما و ورزشکاران شما دغدغه غیرضروری ایجاد نمود... بنابراین با احترام پیشنهاد می‌کنیم که جلسه‌ای با ورزشکاران شما و نمایندگان کمیته بین‌المللی المپیک داشته باشیم تا ورزشکاران گوشی تلفن‌ها را دریافت نمایند. ... با تشکر از حمایت و همکاری بی‌نظیر شما و با آرزوی تجربه المپیکی فوق‌العاده در اینجا و در پیونگ‌یانگ. (خبر آنلاین، ۱۳۹۷/۴/۱۷)

همان‌گونه که در عبارات مشخص شده دیده می‌شود، نویسنده نامه هر پنج پیش‌انگاشت یا شرط اقتضائی (لیکاف، ۲۰۱۵) مربوط به کنش گفتاری عذرخواهی صراحتاً مورد توجه قرار داده است و مهم‌تر اینکه به کمک یک فعل اجرایی به بیان صریح عذرخواهی پرداخته است.

علاوه بر این توضیحات که دال بر مدخلیت سطوح کاربردشناسی و رویداد گفتاری در تحلیل این دو نمونه بود، نباید تأثیر عامل جامعه‌شناختی روابط قدرت را در تفاوت نوع عذرخواهی در اینجا از نظر دور داشت. رابطه نویسنده در متن (۶) یعنی معاون رئیس کمیته بین‌المللی المپیک و مخاطب متن یعنی رئیس کمیته المپیک ایران رابطه‌ای سلسله‌مراتبی است و نویسنده جایگاه اجرایی بسیار بالاتری نسبت به مخاطب دارد و عذرخواهی صریح و سرنمونی در این بافت دور از انتظار به نظر می‌رسد. این در حالی است که فاصله رئیس کمیته برگزاری بازی‌ها به عنوان نویسنده متن در (۷) نسبت به سرپرست کاروان ورزشی ایران از نظر جایگاه و روابط قدرت بسیار کمتر از مورد (۶) است و از سویی وظیفه کمیته بازی‌های المپیک، برگزاری بهینه بازی‌ها (سجادی، ۱۳۸۵) و تسهیل انجام امور مربوط به ورزشکاران و نوعی خدمت‌رسانی است.

بدیهی است که در چنین شرایطی عذرخواهی، آن‌هم به صورت مفصل و آنگونه که شرح آن رفت طبیعی به نظر می‌رسد.

فراتر از سطح جامعه‌شناختی، تحلیل روایی و داستان پشت یک عذرخواهی، خود نقش مهمی در شیوه بیان آن به ویژه در گفتمان سیاسی و عمومی و البته تحلیل آن دارد. نمونه جالبی از این امر مربوط به اتفاقی است که در ۲۰ مهرماه ۱۳۹۶ افتاد و در آن یک واعظ مشهور در یکی از برنامه‌های زنده تلویزیونی، با دیدن فردی که به دلیل علاقه به دیده شدن در تلویزیون مدام خود را جلوی دوربین‌ها در مراسم رسمی قرار می‌دهد و به آقای دوربینی مشهور است، از فرد می‌خواهد که بیرون رود و از عوامل برنامه می‌خواهد که «این آقا را بیرونش کنید». پخش زنده این برخورد، با واکنش‌های تندی در فضای مجازی و در رسانه‌ها و افکار عمومی همراه می‌شود. نقدهای مختلف و فشارها برای عذرخواهی، طی چندین روز بعد از ماجرا به ویژه در فضای مجازی و رسانه‌های به اوج خود می‌رسد. برای نمونه وبگاه خبری دنیای اقتصاد در ۲۴ مهر در مطلبی از مهاجری تصریح کرده که:

(۸) حالا هم گرچه دیر شده، اما توقع از آقای ق. این است که شخصاً و در حضور جمع از آقای دوربینی عذرخواهی کند.

انعکاسی از مجموعه واکنش‌ها در فضای مجازی و رسانه‌های را می‌توان در (۹) مشاهده نمود.

(۹) پیش از رفتار عجیب آقای ق. شاهد نقدهای بسیار گسترده‌ای در فضای مجازی نسبت به این رفتار... بودیم... تقریباً هیچ طیف فکری نبود که به دفاع از آقای ق. بپردازد و جانب آقای دوربینی را نگیرد. (تابناک، ۲۵ مهر ۱۳۹۶)

پس از این اتفاقات نهایتاً در روز ۲۵ مهر یعنی ۵ روز پس از حادثه، آقای ق. در توییتر خود به این صورت سعی در عذرخواهی دارد (به نقل از وبگاه الف):

(۱۰) ما فقط چهارده معصوم داریم و همه ممکن است خطا و اشتباه کنند. از خدا و جناب آقای نمازی و هر کس دیگری که به هر دلیلی از ایشان ناراحتی به دل دارد عذرخواهی می‌کنم.

دست کم سه نکته در مورد این عذرخواهی قابل طرح است که آن را از یک عذرخواهی سرنمونی دور می‌کند. اول اینکه از جهت کاربردشناختی آنگونه که لیکاف (۲۰۱۵) مطرح می‌کند، زمان و مکان کنش نقش مهمی در پذیرش آن به عنوان یک عذرخواهی دارد. از نظر زمانی این اظهارنظر ۵ روز بعد از وقوع خطا و آن هم تحت فشار افکار عمومی صورت پذیرفته است. از نظر مکانی هم این مطلب در تویتر با مخاطبان خاص منتشر شده است در حالی که ماجرای منجر به آزدگی افکار عمومی در یک رسانه جمعی و با مخاطبان گسترده اتفاق افتاده است. نکته دوم اینکه بخش اول این پیام یعنی « ما فقط چهارده معصوم داریم و همه ممکن است خطا و اشتباه کنند» بر اساس آنچه در بخش ۳ گفتیم کنش توجیه کردن است تا عذرخواهی کردن. سوم اینکه در پاره‌گفت دوم این متن یعنی «از خدا و جناب آقای نمازی و هر کس دیگری که به هر دلیلی از ایشان ناراحتی به دل دارد عذرخواهی می‌کنم» از ترفند کمرنگ کردن مخاطب (کمف، ۲۰۰۹)، از طریق تعمیم مخاطب به خدا و هرکس دیگر در کنار آقای دوربینی استفاده شده است. این روند در متن گفتاری آقای ق. در گفتگو با خبرگزاری صداوسیما در ۲۵ مهرماه که در نمونه زیر آمده است، نیز مشهود است:

(۱۱) من نه راجع به این کار که نسبت به همه کارهایی که نباید و از من سرزده از خدا عذرخواهی می‌کنم. ... از ایشون و همه کسانی که در عمرشون به هر دلیلی یه وقت غفلتی سهوی بوده، از من عملی یا کلمه‌ای سرزده که نباید، از همه عذرخواهی می‌کنم.

۵. نتیجه

در این مقاله تعدادی از عذرخواهی‌های رسمی در رسانه‌های ایران از منظری تحلیل کلامی و البته با رویکردی بیناحوزه‌ای مورد مطالعه قرار گرفتند. جمع‌بندی نتایج نشان می‌دهد که: اولاً در درک و تحلیل عذرخواهی در گفتمان عمومی و سیاسی، صرف در نظر گرفتن سطح معناشناختی و یا کاربردشناختی نمی‌تواند ابزار کارآمدی تلقی گردد. دیده شد که در تحلیل هر یک از شواهد مجموعه‌ای از عناصر از سطوح مختلف و حوزه‌های زبان-شناسی خرد تا کلان

باید مدنظر قرار گیرند. دوم اینکه یافته‌های این بررسی تأییدی بر مطالعاتی مانند جفریز (۲۰۰۷) و مورفی (۲۰۱۵، ۲۰۱۹) که تأکید دارند عذرخواهی را (در اینجا در گفتمان عمومی و سیاسی) باید مقوله‌ای سرنمونی در نظر گرفت. این نگاه به معنی اضافه نمودن سطحی شناختی به سطوح نه‌گانه‌ای است که لیکاف (۲۰۱۵) در رویکرد بیناحوزه‌ای خود به تحلیل کلام عذرخواهی مطرح نموده است. با توجه به انواع بازنمایی‌های صورت گرفته، می‌توان پیوستاری را در نظر داشت که یک‌سوی آن عذرخواهی و سوی دیگر عدم-عذرخواهی قرار داد. نکته جالب اینکه در اسلامی راسخ (۲۰۰۴) و هم در شریعتی و چمنی (۲۰۱۰) اشاره شده است که در زبان فارسی در قیاس با زبانی مانند انگلیسی بیشتر از بیان صریح عذرخواهی استفاده می‌شود. این در حالی است که در ۳۲ متن مربوط به عذرخواهی در این مطالعه تمایل کمتری به عذرخواهی صریح سرنمونی وجود دارد. دلیل این امر را می‌توان به ماهیت گفتمان سیاسی و مطبوعاتی و تبعات منفی عذرخواهی صریح برای گوینده، آنگونه که کمف (۲۰۰۹) بیان داشته است دانست.

پی‌نوشت‌ها

۱. معادل رایج‌تر برای این اصطلاح همانی است که یول (۱۳۸۳) و بسیاری دیگر تحت نام «شرایط اقتضائی» (felicity conditions) به کار برده‌اند.
۲. به تعبیر مرفی (۲۰۱۴: ۱۵) عذرخواهی سیاسی آن نوع عذرخواهی است که یک کنشگر سیاسی در انتظار عمومی و مقابل رسانه انجام می‌دهد.
۳. لیکاف در عنوان و مقدمه مقاله خود از ضرورت نگاهی بینا رشته‌ای سخن گفته، اما آنچه در عمل در تحلیل کنش عذرخواهی مطرح ساخته است نوعی نگاه بیناحوزه‌ای را تداعی می‌کند. از این رو در اینجا از اصطلاح بیناحوزه‌ای استفاده شده است.
۴. وودز (۱۳۹۶: ۷۹-۸۷) معتقد است که اغلب بازنمودهای گفتمان سیاسی برنامه‌ریزی شده هستند و حتی اظهارات فی‌البداهه و خودجوش کنشگران سیاسی از قبل مرور و بازگویی شده‌اند. بر این اساس ناخودآگاه و اتفاقی در نظر گرفتن همه سازوکارهای به کار گرفته‌شده در این عذرخواهی از سوی وزیر دور از ذهن به نظر می‌رسد.
۵. منظور از ساخت، جفت‌شدگی نمادین صورت-معنا است آنگونه که در دستورهای ساختی (construction grammars) مطرح می‌شود.

منابع

سجادی، سید نصرالله. (۱۳۸۵). *آشنایی با جنبش المپیک*. تهران، کمیته ملی المپیک جمهوری اسلامی ایران.

وودز، نیکلا. (۱۳۹۶). توصیف گفتمان: راهنمایی کاربردی برای تحلیل گفتمان. ترجمه برقی مدرس، محمدباقر و نخعی، مریم. تهران، نشر نویسه پارسی.
یول، جورج. (۱۳۸۳). کاربردشناسی زبان. ترجمه عموزاده مهدیرجی، محمد و توانگر، منوچهر. تهران، سمت.

- Afghari, A., 2007. A sociopragmatic study of apology speech act realization patterns in Persian. *Speech communication*, 49(3), 177-185.
- Blum-Kulka, S. & Olshtain, E., 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics*, 5. 196–213.
- Bergman L. Mark and Kasper, G., 1991. The interlanguage of apologizing: Cross-cultural evidence. University of Hawai'i Working Papers in ESL, Vol. 10, No.2, pp. 139-176.
- Brown, Penny & Levinson S., 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, A. & Elite O., 1981. Developing a measure of sociocultural competence: The case of apology. *Language Learning*, 31, pp. 113–134.
- Eslami-Rasekh, Z., 2004. Face-keeping strategies in reaction to complaints: English and Persian. *Journal of Asian Pacific Communication*, 14: pp. 181–197.
- Fraser, B., 1981. On apologizing. In Florian Coulmas (ed.), *Conversational routine*, pp. 259–273. The Hague: Mouton.
- Goffman, E., 1971. *Relations in public: microstudies of the public order*. New York: Basic Books.
- Hart, C. and Cap, P., 2014. *Contemporary critica discoursel studies*. London and New York: Bloomsbury Publishing Co.
- Jeffries, L., 2007. Journalistic constructions of Blair's apology for the intelligence leading to the Iraq war. In Johnson Sally & Ensslin Astrid (eds.), *Language in the media*, 48–69. London: Continuum.
- Kampf, Z., 2009. Public (non-) apologies: The discourse of minimizing responsibility. *Journal of Pragmatics*, 41, pp. 2257–2270.
- Lakoff, R., 2015. Nine ways of looking at apologies. In Schiffrin Deborah, Tannen Deborah & Hamilton Heidi (eds.), *The handbook of discourse analysis*, pp. 293–307. Oxford: Bloomsbury Publishing Plc.
- Murphy, J., 2014 *Apologies in the discourse of politicians: A pragmatic approach*. Unpublished doctoral thesis, University of Manchester, Manchester.
- Murphy, J. 2015 Revisiting the apology as a speech act: The case of parliamentary apologies. *Journal of Language and Politics*, 14 (2), pp. 175-204.
- Murphy, J., 2019. I'm sorry you are such an asshole: (non)canonical apologies abd their implications for (im)politeness. *Journal of pragmatics*, 142: pp. 223- 232.

- Olshtain, E. and Cohen, A., 1983. Apology: a speech act set. In Wolfson, N. and Judd, E. (Eds.), *Sociolinguistic and Language Acquisition*. Rowley, Mass: Newbury House. (pp. 18-36).
- Pejman Fard, M., 2004. Politeness principles: requests and apologies in Spoken Persian. Unpublished MA Thesis. Allame Tabatab' i University, Tehran.
- Sajadi, N., 2007. *The Olympic movement*. Tehran: National Olympic Committee of Iran (NOCI). [In Persian].
- Shariati, M. and Chamani, F., 2010. Apology strategies in Persian. *Journal of Pragmatics*, 42, pp. 1689–1699.
- Tajvidi, G R., 2000. Speech acts in second language learning process of Persian speakers: communicative and pragmatic competence in crosscultural and cross-linguistic perspective. Unpublished Doctoral Thesis. Allame Tabataba' i University, Tehran.
- Woods, N., 2017. *Describing discourse: A practical guide to discourse analysis*. (Borghaei, M. B., Nakhaei, M. and Arabzadeh, A. Trans.). Tehran: Nashr-e-Nevisseh. [In Persian].
- Yule, G., 2004. *Pragmatics*. (Amouzadeh, M. and Tavangar, M. Trans.). Tehran: SAMT. [In Persian].

